Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

RAQAMLI MUHITDA BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING HUQUQIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Umarova Nazokat Faxriddinovna
Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoiy odil sudlov fakulteti talabasi
unazokat05@gmail.com
https://orcid.org/0009-0003-7151-8595

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi sharoitida bolalar huquqlarini himoya qilishning huquqiy mexanizmlari kompleks ravishda tahlil qilingan. Tadqiqotda bolalarning raqamli muhitdagi asosiy huquqlari, jumladan, axborot olish huquqi, shaxsiy hayot daxlsizligi, shaxsga doir ma'lumotlarning himoyasi hamda xavfsiz axborot muhitida rivojlanish huquqi xalqaro-huquqiy va milliy-huquqiy jihatdan o'rganilgan. Xususan, BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi, xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari hamda O'zbekiston Respublikasi qonunchiligining mazkur sohadagi normalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida raqamli muhitda bolalar huquqlariga tahdid soluvchi omillar, jumladan, kiberbulling, onlayn zo'ravonlik, shaxsga doir ma'lumotlarning noqonuniy tarqatilishi, zararli axborotlarning salbiy ta'siri va internet tarmog'i orqali sodir etiladigan huquqbuzarliklar o'rganildi. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi asosida bolalarning raqamli xavfsizligini ta'minlashning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida O'zbekiston Respublikasida bolalar huquqlarini raqamli muhitda himoya qilishga qaratilgan amaldagi huquqiy mexanizmlarning ayrim jihatlari takomillashtirishni talab qilishi asoslab berildi. Muallif tomonidan bolalarning raqamli huquqlariga oid maxsus qonunchilikni rivojlantirish, kiberbullingga qarshi samarali huquqiy choralarni joriy etish, internet platformalarining mas'uliyatini kuchaytirish hamda raqamli savodxonlikni oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: bolalar huquqlari, raqamli muhit, raqamli huquqlar, kiberbulling, axborot xavfsizligi, shaxsga doir ma'lumotlar, internet xavfsizligi, bolalar manfaatlari, huquqiy himoya, xalqaro standartlar, raqamli texnologiyalar, media savodxonlik.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ЗАЩИТЫ ПРАВ ДЕТЕЙ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

Аннотация: В данной статье комплексно анализируются правовые механизмы защиты прав детей в условиях стремительного развития цифровых технологий и информационно-коммуникационных средств. Исследуются основные права детей в цифровой среде, включая право на получение информации, неприкосновенность частной жизни, защиту персональных данных и право на безопасное развитие в информационном пространстве. Особое внимание уделено международно-правовым стандартам, положениям Конвенции о правах ребенка, рекомендациям международных организаций и нормам законодательства Республики Узбекистан. В ходе исследования выявлены основные угрозы правам детей в цифровой среде, включая кибербуллинг, онлайн-насилие, незаконное распространение персональных данных, негативное влияние вредоносного контента и иные правонарушения, совершаемые с использованием сети Интернет. Также проанализирован зарубежный опыт правового регулирования вопросов цифровой безопасности детей. По результатам исследования обоснована необходимость дальнейшего совершенствования национального законодательства в сфере защиты прав детей в цифровой среде. Предложены научно-практические рекомендации по

развитию специального законодательства о цифровых правах детей, усилению мер противодействия кибербуллингу, повышению ответственности интернет-платформ и развитию цифровой грамотности среди несовершеннолетних.

Ключевые слова: права ребенка, цифровая среда, цифровые права, кибербуллинг, информационная безопасность, персональные данные, интернет-безопасность, правовая защита, международные стандарты, цифровые технологии, медиаграмотность.

IMPROVING LEGAL MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of legal mechanisms for protecting children's rights in the context of rapid digital transformation and the widespread use of information and communication technologies. The study examines fundamental children's rights in the digital environment, including the right to access information, the right to privacy, personal data protection, and the right to develop in a safe digital space. Particular attention is paid to international legal standards, the provisions of the Convention on the Rights of the Child, recommendations of international organizations, and the legislation of the Republic of Uzbekistan. The research identifies major threats to children's rights in the digital environment, such as cyberbullying, online violence, unauthorized dissemination of personal data, exposure to harmful content, and other internet-related offenses. In addition, the article analyzes foreign legal approaches and best practices aimed at ensuring children's digital safety and protecting their interests in cyberspace. The findings demonstrate the need for further improvement of national legislation governing the protection of children's rights in the digital environment. The author proposes scientific and practical recommendations aimed at developing specialized legislation on children's digital rights, strengthening legal measures against cyberbullying, increasing the responsibility of digital platforms, and enhancing digital literacy among children and adolescents.

Keywords: children's rights, digital environment, digital rights, cyberbullying, personal data protection, information security, internet safety, legal protection, international standards, digital technologies, media literacy, child welfare.

Introduction (Kirish)

XXI asrda raqamli texnologiyalar, internet tarmog‘i va axborot-kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Raqamlashtirish jarayonlari ta'lim, sog‘liqni saqlash, iqtisodiyot, davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlar tizimida yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Ayniqsa, bolalar va yoshlarning internet hamda raqamli platformalardan foydalanish darajasi yildan-yilga ortib borayotgani mazkur masalaning dolzarbligini yanada kuchaytirmoqda. Bugungi kunda bolalar nafaqat axborot olish va ta'lim olish, balki muloqot qilish, ijtimoiylashish va bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish maqsadida ham raqamli texnologiyalardan faol foydalanmoqda.

Raqamli muhit bolalarga keng imkoniyatlar yaratishi bilan bir qatorda, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlariga tahdid soluvchi yangi xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, kiberbulling, internet orqali ta'qib qilish, shaxsga doir ma'lumotlarning noqonuniy yig‘ilishi va tarqatilishi, zararli axborotlarning tarqalishi, onlayn firibgarlik, noqonuniy kontent va raqamli ekspluatatsiya kabi holatlar bolalarning jismoniy, ruhiy va ma'naviy rivojlanishiga salbiy ta'sir

ko‘rsatmoqda. Shu sababli bolalar huquqlarini raqamli muhitda himoya qilish masalasi nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosdagi dolzarb huquqiy muammolardan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Bolalar huquqlarini himoya qilishning xalqaro huquqiy asoslari avvalo Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya qoidalarida o‘z ifodasini topgan. Mazkur Konvensiyada bolaning manfaatlari ustuvorligi, axborot olish huquqi, shaxsiy hayot daxlsizligi va har qanday zo‘ravonlikdan himoyalanish huquqi mustahkamlangan. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida ushbu huquqlar yangi mazmun kasb etib, davlatlar zimmasiga bolalarning virtual makondagi xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha majburiyatlar yuklamoqda. So‘nggi yillarda xalqaro tashkilotlar tomonidan bolalarning raqamli huquqlarini himoya qilishga qaratilgan qator tavsiyalar va strategik hujjatlar qabul qilinayotgani ham ushbu masalaning global ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham bolalar huquqlarini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli raqamlashtirish siyosati natijasida bolalarning internet va axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi. Shu bilan birga, bolalarning raqamli muhitdagi xavfsizligini ta’minlash, ularni zararli axborotlardan himoya qilish va shaxsga doir ma’lumotlar daxlsizligini kafolatlash masalalari ham alohida ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun, “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonun hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar mazkur sohadagi huquqiy munosabatlarni tartibga solishga xizmat qilmoqda. Biroq, raqamli muhitning tezkor rivojlanishi mavjud huquqiy mexanizmlarni muntazam ravishda takomillashtirib borishni talab etadi.

Mavzuning ilmiy dolzarbligi shundaki, hozirgi vaqtda bolalar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha mavjud tadqiqotlarning aksariyati an’anaviy huquqiy munosabatlarga qaratilgan bo‘lib, raqamli muhitda yuzaga kelayotgan yangi tahdidlar va ularni bartaraf etishning huquqiy mexanizmlari yetarli darajada o‘rganilmagan. Ayniqsa, kiberbulling, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bilan bog‘liq xavflar, ijtimoiy tarmoqlarning mas’uliyati va bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishning zamonaviy huquqiy vositalari ilmiy tadqiqotlar olib borishni talab qiluvchi masalalar hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilishning amaldagi xalqaro va milliy huquqiy mexanizmlarini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

-bolalar huquqlarini himoya qilishning xalqaro-huquqiy asoslarini tahlil qilish;

-O‘zbekiston Respublikasida raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilishga oid qonunchilikni o‘rganish;

-bolalar huquqlariga tahdid soluvchi asosiy omillarni aniqlash;

-xorijiy davlatlar tajribasini qiyosiy-huquqiy jihatdan tahlil qilish;

-milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi bolalarning raqamli huquqlarini mustaqil huquqiy institut sifatida o‘rganish, raqamli muhitda bolalar manfaatlarini himoya qilishning zamonaviy huquqiy mexanizmlarini tizimli ravishda tahlil qilish hamda milliy qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan aniq takliflarni ishlab chiqishda namoyon bo‘ladi.

Mazkur tadqiqot natijalari bolalar huquqlarini himoya qilish sohasidagi qonunchilikni rivojlantirish, huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish hamda raqamli xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan davlat siyosatini shakllantirishda nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Methods (Tadqiqot metodologiyasi)

Mazkur tadqiqotda raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilishning huquqiy mexanizmlarini kompleks o‘rganish maqsadida umumilmiy va maxsus yuridik tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi mavzuning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilish,

mavjud huquqiy mexanizmlarning samaradorligini baholash hamda ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqishga qaratildi.

Tadqiqotning normativ-huquqiy bazasini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun, “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonun, “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonun, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda bolalar huquqlarini himoya qilishga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlar tashkil etdi. Shuningdek, xalqaro huquqiy manbalar, xususan, Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya, BMTning bolalar huquqlariga oid tavsiyalari, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va xorijiy davlatlar qonunchiligi tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida avvalo dialektik metod qo‘llanildi. Ushbu metod orqali bolalar huquqlarining raqamli muhitdagi rivojlanish tendensiyalari, mazkur sohada yuzaga kelayotgan yangi ijtimoiy munosabatlar va ularning huquqiy tartibga solinish jarayonlari o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganildi. Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti bilan bolalar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarining takomillashib borishi dialektik rivojlanish nuqtayi nazaridan tahlil qilindi. Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy metod alohida ahamiyat kasb etdi. Mazkur metod yordamida O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligidagi normalar xalqaro huquq standartlari hamda rivojlangan davlatlarning qonunchilik tajribasi bilan taqqoslandi. Xususan, bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, kiberbullingning oldini olish va internet platformalarining javobgarligiga oid normalarning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlanib, milliy qonunchilikni takomillashtirish imkoniyatlari baholandi. Bundan tashqari, formal-yuridik metod qo‘llanilib, bolalar huquqlarini himoya qilishga oid normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuni, huquqiy tabiati va yuridik ahamiyati tahlil qilindi. Ushbu metod yordamida amaldagi qonunchilikdagi huquqiy normalarning mazmun-mohiyati ochib berildi hamda ularning amaliyotdagi qo‘llanilish xususiyatlari o‘rganildi. Tadqiqot davomida tizimli tahlil metodi ham keng qo‘llanildi. Ushbu metod asosida bolalar huquqlarini himoya qilishga oid normativ-huquqiy hujjatlar yagona huquqiy tizim sifatida o‘rganildi. Bolalar huquqlarini ta’minlashga qaratilgan xalqaro va milliy huquqiy mexanizmlar o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilinib, tizimdagi mavjud muammolar va huquqiy bo‘shliqlar aniqlashtirildi. Shuningdek, mantiqiy-huquqiy tahlil metodi yordamida raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilishga oid huquqiy kategoriyalar va tushunchalarning mazmuni yoritildi. “Raqamli huquqlar”, “kiberbulling”, “raqamli xavfsizlik”, “shaxsga doir ma’lumotlar himoyasi” kabi tushunchalar ilmiy-huquqiy nuqtayi nazardan tahlil qilindi va ularning o‘zaro aloqadorligi ko‘rsatib berildi.

Tadqiqotda ilmiy manbalarni tahlil qilish va umumlashtirish metodi ham qo‘llanildi. Mazkur metod orqali mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, monografiyalari, ilmiy maqolalari va analitik hisobotlari o‘rganildi. Turli ilmiy qarashlar o‘zaro taqqoslanib, tadqiqot mavzusiga oid nazariy yondashuvlar umumlashtirildi. Bundan tashqari, ayrim masalalarni yoritishda statistik ma’lumotlarni tahlil qilish metodidan foydalanildi. Bolalarning internetdan foydalanish ko‘rsatkichlari, kiberbulling holatlari va raqamli xavfsizlik bilan bog‘liq ma’lumotlar tahlil qilinib, mavjud tendensiyalar aniqlashtirildi. Tadqiqotning empirik asosini xalqaro tashkilotlar, davlat organlari va ilmiy muassasalar tomonidan e’lon qilingan rasmiy hisobotlar, statistik ma’lumotlar hamda huquqni qo‘llash amaliyotiga oid materiallar tashkil etdi. Olingan ma’lumotlar tahlili asosida bolalar huquqlarini raqamli muhitda himoya qilishning amaldagi huquqiy mexanizmlarining samaradorligi baholandi. Mazkur metodlar majmui tadqiqot mavzusini har tomonlama va tizimli ravishda o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda bolalar huquqlarini raqamli muhitda himoya qilishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Results (Tadqiqot natijalari)

Mazkur tadqiqot davomida raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilishning xalqaro va milliy huquqiy asoslari, amaldagi normativ-huquqiy mexanizmlar hamda ularni qo‘llash amaliyoti kompleks ravishda tahlil qilindi. O‘tkazilgan qiyosiy-huquqiy va tizimli tahlillar natijasida bolalar huquqlarini raqamli makonda himoya qilish sohasida bir qator muhim ilmiy va amaliy natijalarga erishildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston Respublikasida bolalar huquqlarini himoya

qilishning umumiy huquqiy asoslari yetarli darajada shakllantirilgan bo‘lsa-da, raqamli muhit bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soluvchi maxsus normalar hali to‘liq tizimlashtirilmagan. Amaldagi qonunchilikda bolalarning axborot olish huquqi, shaxsiy hayot daxlsizligi va ta’lim olish huquqi kafolatlangan bo‘lsa-da, ushbu huquqlarning raqamli makondagi amalga oshirilish mexanizmlari alohida huquqiy institut sifatida rivojlanmaganligi aniqlandi.

1-natija. Bolalarning raqamli huquqlariga oid maxsus huquqiy institutning shakllanmaganligi aniqlandi: Tahlillar natijasida milliy qonunchilikda “bolalarning raqamli huquqlari” tushunchasi mustaqil huquqiy kategoriya sifatida mustahkamlanmaganligi ma’lum bo‘ldi. Mavjud qonunlarda bolalarning ayrim huquqlari nazarda tutilgan bo‘lsa-da, ularning internet va raqamli platformalardagi huquqiy maqomi, huquqlarining kafolatlari hamda himoya mexanizmlari kompleks tarzda tartibga solinmagan. Mazkur holat raqamli muhitda yuzaga kelayotgan yangi huquqiy munosabatlarni tartibga solishda ayrim bo‘shliqlarni keltirib chiqarmoqda. Xususan, sun’iy intellekt texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar faoliyati bilan bog‘liq masalalarda bolalar manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha maxsus normalarga ehtiyoj mavjudligi aniqlandi.

2-natija. Kiberbulling bolalar huquqlariga tahdid soluvchi asosiy omillardan biri ekanligi aniqlandi: Tadqiqot davomida kiberbullingning bolalar huquqlariga salbiy ta’siri o‘rganildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning kengayishi bolalar orasida onlayn tazyiq, tahqirlash, ruhiy bosim va virtual ta’qib holatlarining ko‘payishiga sabab bo‘lmoqda. Amaldagi qonunchilikda kiberbulling tushunchasi va unga qarshi kurashishning maxsus mexanizmlari to‘liq shakllanmaganligi aniqlanib, bu esa mazkur turdagi huquqbuzarliklarning oldini olish va ularga huquqiy baho berishda muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi qayd etildi. Natijada kiberbullingni mustaqil huquqiy kategoriya sifatida qonunchilikka kiritish zarurati asoslab berildi.

3-natija. Voyaga yetmaganlarning shaxsga doir ma’lumotlarini himoya qilish tizimini kuchaytirish zarurligi aniqlandi: Tadqiqot natijalari bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish masalasi raqamli muhitdagi eng dolzarb yo‘nalishlardan biri ekanligini ko‘rsatdi. Ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va turli internet platformalarida bolalarning shaxsiy ma’lumotlari keng miqyosda qayta ishlanayotgan bo‘lsa-da, mazkur jarayon ustidan nazorat mexanizmlari yetarli darajada rivojlanmagan. Qiyosiy-huquqiy tahlil natijasida rivojlangan davlatlarda voyaga yetmaganlarning ma’lumotlarini qayta ishlashda ota-ona yoki qonuniy vakil roziligini olish majburiy hisoblanishi aniqlandi. O‘zbekiston qonunchiligida ham ushbu mexanizmlarni yanada takomillashtirish zarurligi asoslandi.

4-natija. Zararli axborotlardan himoya qilish mexanizmlarining takomillashtirilishi lozimligi belgilandi: Tahlillar natijasida bolalarning internet tarmog‘ida zo‘ravonlik, shafqatsizlik, ekstremizm, noqonuniy xatti-harakatlar va boshqa salbiy mazmundagi axborotlarga duch kelish ehtimoli yuqori ekanligi aniqlandi. Mazkur axborotlar bolalarning psixologik holati, dunyoqarashi va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tadqiqot natijasida zararli kontentlarni aniqlash va cheklash bo‘yicha texnik hamda huquqiy vositalarni yanada rivojlantirish, internet platformalari zimmasiga qo‘shimcha majburiyatlar yuklash zarurligi belgilandi.

5-natija. Raqamli savodxonlik bolalar huquqlarini himoya qilishning muhim omili ekanligi isbotlandi: O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, bolalar huquqlarini himoya qilish faqat huquqiy normalar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Raqamli xavfsizlik va media savodxonlik darajasi yuqori bo‘lgan bolalar internetdagi xavf-xatarlarni tezroq anglaydi va ulardan samarali himoyalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu sababli ta’lim tizimida raqamli xavfsizlik, media madaniyat va axborotdan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan maxsus o‘quv dasturlarini joriy etish zarurligi aniqlandi.

6-natija. Internet platformalarining huquqiy javobgarligini kuchaytirish zarurligi asoslandi: Tadqiqot davomida ijtimoiy tarmoqlar va internet platformalarining bolalar xavfsizligini ta’minlashdagi o‘rni o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, raqamli xizmatlar ko‘rsatuvchi subyektlarning bolalar huquqlarini himoya qilishga oid majburiyatlari milliy qonunchilikda yetarlicha aniq belgilanmagan.

Xususan, yoshni aniqlash mexanizmlari, ota-onalar nazorati vositalari, zararli kontentlarni avtomatik bloklash tizimlari va bolalarga mo‘ljallangan maxsus xavfsizlik standartlarini joriy etish bo‘yicha huquqiy talablarni ishlab chiqish zarurligi asoslab berildi.

7-natija. Milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

-“Bolalarning raqamli huquqlari to‘g‘risida”gi maxsus qonunni qabul qilish;

-kiberbulling tushunchasini milliy qonunchilikka kiritish;

-voyaga yetmaganlarning shaxsiy ma’lumotlarini qayta ishlashga oid alohida normalarni joriy etish;

-internet platformalarining bolalar xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha majburiyatlarini qonun darajasida belgilash;

-ta’lim tizimida raqamli xavfsizlik va media savodxonlikka oid maxsus kurslarni joriy etish;

-bolalar manfaatlariga zarar yetkazuvchi raqamli kontent ustidan monitoring tizimini takomillashtirish.

Umumiy natija: Tadqiqot natijalari raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilish masalasi zamonaviy huquq tizimining mustaqil va istiqbolli yo‘nalishlaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. Mavjud huquqiy mexanizmlarni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish, raqamli xavfsizlikni ta’minlash va bolalar manfaatlarini ustuvor prinsip sifatida e’tirof etish orqali ushbu sohadagi huquqiy himoya samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkinligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Discussion (Muhokama)

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bolalar huquqlarini himoya qilish tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. An’anaviy huquqiy mexanizmlar bolalarning ta’lim olish, sog‘lom rivojlanish va axborot olish huquqlarini ta’minlashga xizmat qilgan bo‘lsa, raqamli muhitda yuzaga kelayotgan yangi ijtimoiy munosabatlar mazkur mexanizmlarni qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, bolalar huquqlarini himoya qilishning zamonaviy modeli raqamli xavfsizlik, shaxsga doir ma’lumotlar himoyasi va internet makonidagi xavf-xatarlardan muhofaza qilish elementlarini o‘z ichiga olishi lozim. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, amaldagi milliy qonunchilik bolalar huquqlarining umumiy kafolatlarini belgilab bergan bo‘lsa-da, raqamli muhitda yuzaga keladigan munosabatlarni kompleks tartibga soluvchi yagona huquqiy mexanizm mavjud emas. Natijada bolalarning raqamli makondagi huquqlarini ta’minlash masalalari turli normativ-huquqiy hujjatlar doirasida tarqoq holda tartibga solinmoqda. Bu esa huquqni qo‘llash amaliyotida ayrim murakkabliklarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli bolalarning raqamli huquqlarini mustaqil huquqiy institut sifatida e’tirof etish va mazkur institutning huquqiy asoslarini shakllantirish zarurati yuzaga kelmoqda. Tadqiqot davomida aniqlangan muhim jihatlardan biri kiberbullingning bolalar huquqlariga sezilarli darajada salbiy ta’sir ko‘rsatayotganidir. Psixologik tadqiqotlar va xalqaro amaliyot natijalari kiberbulling bolalarda ruhiy tushkunlik, ijtimoiy moslashuv muammolari, o‘qishga qiziqishning pasayishi va boshqa salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishini ko‘rsatmoqda. Shu sababli kiberbullingni nafaqat axloqiy yoki ijtimoiy muammo, balki bolalar huquqlarini buzuvchi huquqbuzarlik sifatida baholash maqsadga muvofiqdir. Mazkur holat milliy qonunchilikda kiberbulling tushunchasini mustahkamlash hamda unga qarshi kurashishning huquqiy mexanizmlarini ishlab chiqishni talab qiladi. Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolalarning shaxsga doir ma’lumotlarini himoya qilish masalasi alohida e’tiborga loyiqdir. Raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlarda bolalarning shaxsiy ma’lumotlari katta hajmda yig‘ilishi va qayta ishlanishi kuzatilmoqda. Bunday ma’lumotlarning nazoratsiz tarqalishi bolaning shaxsiy hayoti daxlsizligi huquqiga putur yetkazishi mumkin. Shu sababli bolalarga oid ma’lumotlarni qayta ishlash jarayonida qo‘shimcha huquqiy kafolatlarni joriy etish, jumladan ota-onalar yoki qonuniy vakillarning roziligini olish mexanizmlarini takomillashtirish zarur.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatdiki, rivojlangan davlatlarda bolalarning raqamli xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan maxsus yondashuvlar shakllangan. Ayrim davlatlarda bolalar uchun mo‘ljallangan internet xizmatlariga nisbatan alohida talablar qo‘yilgan bo‘lib, platforma operatorlari zararli kontentlarning tarqalishini oldini olish va foydalanuvchilarning yoshini aniqlash bo‘yicha majburiyatlarga ega. Mazkur tajriba O‘zbekiston qonunchiligini takomillashtirishda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, tadqiqot natijalari internet platformalari va ijtimoiy tarmoqlarning bolalar huquqlarini himoya qilishdagi mas’uliyatini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatdi. Hozirgi vaqtda aksariyat raqamli platformalar bolalar uchun xavfsiz foydalanish muhitini yaratishga qaratilgan ichki siyosatlarga ega bo‘lsa-da, ularning majburiyatlari ko‘pincha tavsiyaviy xarakterga ega. Shu sababli platformalar faoliyatini huquqiy tartibga solish va ularning javobgarlik chegaralarini aniqlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokama davomida aniqlangan yana bir muhim masala raqamli savodxonlik darajasining bolalar huquqlarini himoya qilish samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishidir. Tadqiqot natijalari bolalar, ota-onalar va pedagoglarning raqamli xavfsizlikka oid bilim va ko‘nikmalari yetarli darajada rivojlanmagan hollarda internetdagi xavf-xatarlarga duch kelish ehtimoli ortishini ko‘rsatdi. Shu bois bolalar huquqlarini himoya qilishning huquqiy mexanizmlari bilan bir qatorda profilaktik va ta’limiy choralarni ham rivojlantirish lozim.

Tahlillar asosida muallif tomonidan bolalar huquqlarini raqamli muhitda himoya qilishning quyidagi konseptual modeli taklif etiladi: Birinchidan, bolalarning raqamli huquqlariga oid maxsus normativ-huquqiy hujjat qabul qilish orqali ushbu munosabatlarni kompleks tartibga solish zarur. Ikkinchidan, kiberbulling va onlayn zo‘ravonlikka qarshi kurashishning samarali huquqiy mexanizmlarini ishlab chiqish lozim. Uchinchidan, bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish bo‘yicha qo‘shimcha kafolatlar joriy etilishi kerak. To‘rtinchidan, internet platformalari zimmasiga bolalar xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha aniq majburiyatlar yuklatilishi maqsadga muvofiq. Beshinchidan, ta’lim tizimida raqamli savodxonlik va media madaniyatni shakllantirishga qaratilgan maxsus dasturlarni joriy etish lozim. Umuman olganda, tadqiqot natijalari raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilish masalasi kelgusida huquqshunoslik fanining mustaqil va istiqbolli yo‘nalishlaridan biriga aylanishini ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida bolalar manfaatlarini ustuvor prinsip sifatida e’tirof etish hamda xalqaro standartlarga mos huquqiy mexanizmlarni joriy etish ushbu sohadagi davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi zarur.

Conclusion (Xulosa)

Mazkur tadqiqot doirasida raqamli muhitda bolalar huquqlarini himoya qilishning xalqaro-huquqiy va milliy-huquqiy asoslari kompleks ravishda o‘rganildi hamda amaldagi huquqiy mexanizmlarning samaradorligi tahlil qilindi. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalar va internet tarmog‘ining jadal rivojlanishi bolalarning ta’lim olish, axborotga ega bo‘lish, erkin fikr bildirish va muloqot qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirayotgan bo‘lsa-da, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlariga tahdid soluvchi yangi xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bolalar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasida mustahkam normativ-huquqiy baza shakllantirilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun, “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bolalarning asosiy huquq va erkinliklarini kafolatlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitda yuzaga kelayotgan yangi ijtimoiy munosabatlar va texnologik o‘zgarishlar mavjud huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Tahlillar natijasida milliy qonunchilikda bolalarning raqamli huquqlariga oid normalar mavjud bo‘lsa-da, ular alohida huquqiy institut sifatida tizimlashtirilmaganligi aniqlandi. Xususan, bolalarning internet tarmog‘idagi huquqiy maqomi, raqamli xavfsizlik kafolatlari, shaxsga doir ma’lumotlarini himoya qilishning maxsus mexanizmlari hamda internet platformalarining bolalar

oldidagi majburiyatlari bo‘yicha kompleks huquqiy tartibga solish mexanizmlariga ehtiyoj mavjud. Tadqiqot natijalari kiberbulling, onlayn zo‘ravonlik, zararli axborotlarning tarqalishi, internet orqali noqonuniy ta’sir o‘tkazish va shaxsiy ma’lumotlarning noqonuniy qayta ishlanishi bolalar huquqlariga tahdid solayotgan asosiy omillar ekanligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, kiberbullingning bolalarning ruhiy salomatligi va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’siri mazkur muammoni huquqiy jihatdan tartibga solish zarurligini asoslab berdi. Shu munosabat bilan kiberbulling tushunchasini milliy qonunchilikka kiritish va unga qarshi kurashishning maxsus huquqiy mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Qiyosiy-huquqiy tahlil natijalari rivojlangan davlatlar tajribasida bolalarning raqamli huquqlarini himoya qilishga qaratilgan maxsus qonunchilik va institutsional mexanizmlar shakllanganligini ko‘rsatdi. Xususan, voyaga yetmaganlarning shaxsiy ma’lumotlarini qayta ishlashga qo‘yiladigan talablar, internet platformalarining javobgarligi va zararli kontentlarga qarshi kurashish mexanizmlari xalqaro amaliyotda keng qo‘llanilmoqda. Ushbu tajribalar milliy qonunchilikni takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

-bolalarning raqamli huquqlarini tartibga soluvchi alohida normativ-huquqiy hujjatni ishlab chiqish va qabul qilish;

-kiberbulling tushunchasini qonunchilikda mustahkamlash hamda unga qarshi kurashishning samarali mexanizmlarini joriy etish;

-voyaga yetmaganlarning shaxsga doir ma’lumotlarini qayta ishlash bo‘yicha qo‘shimcha huquqiy kafolatlarni belgilash;

-internet platformalari va ijtimoiy tarmoqlarning bolalar xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha majburiyatlarini aniq belgilash;

-bolalar, ota-onalar va pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirishga qaratilgan ta’lim dasturlarini kengaytirish;

-bolalarni zararli axborotlardan himoya qilishga qaratilgan monitoring va nazorat tizimlarini takomillashtirish.

Mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, unda bolalarning raqamli huquqlari mustaqil ilmiy-huquqiy institut sifatida tahlil qilindi, raqamli muhitda bolalar huquqlariga tahdid soluvchi omillar tizimlashtirildi va ularni bartaraf etishning huquqiy mexanizmlari bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari huquqshunoslik fanini rivojlantirish, qonun ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish hamda bolalar huquqlarini himoya qilish sohasidagi davlat siyosatini yanada samarali tashkil etishga xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, unda ilgari surilgan taklif va tavsiyalardan normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqishda, bolalar huquqlarini himoya qiluvchi davlat organlari faoliyatida, sud-huquq amaliyotida hamda oliy ta’lim muassasalarida o‘quv va ilmiy manba sifatida foydalanish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya sharoitida bolalar huquqlarini himoya qilishning samarali va zamonaviy huquqiy mexanizmlarini yaratish davlatning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Bolalar manfaatlarining ustuvorligi prinsipini raqamli makonda ham to‘liq ta’minlash, xalqaro standartlarga mos huquqiy kafolatlarni joriy etish hamda xavfsiz raqamli muhitni shakllantirish orqali kelajak avlodning huquq va erkinliklarini yanada ishonchli himoya qilish mumkin. Bu esa o‘z navbatida, inson huquqlarini ta’minlash, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023;
2. O‘zbekiston Respublikasining 2008-yil 7-yanvardagi O‘RQ–139-son “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni;

3. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O‘RQ–547-son “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni;
4. O‘zbekiston Respublikasining 2003-yil 11-dekabrdagi 560-II-son “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni;
5. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ–637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni;
6. O‘zbekiston Respublikasining 2007-yil 25-dekabrdagi O‘RQ–127-son “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi Qonuni;
7. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 5-maydagi O‘RQ–369-son “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida” gi Qonuni;
8. Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya. New York, 20 November 1989;
9. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Committee on the Rights of the Child. General Comment No. 25 (2021) on Children’s Rights in Relation to the Digital Environment. Geneva, 2021;
10. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Universal Declaration of Human Rights. New York, 1948;
11. Yevropa Kengashi. Strategy for the Rights of the Child (2022–2027). Strasbourg, 2022;
12. Yevropa Ittifoqi. General Data Protection Regulation (GDPR). Regulation (EU) 2016/679;
13. Kilkelly U. The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary. – Oxford: Oxford University Press, 2019;
14. Van der Hof S., Lievens E. The Handbook of Privacy and Children's Rights. – London: Routledge, 2018;
15. Livingstone S., Stoilova M., Kelly A. The Classifying and Mapping of Risks and Opportunities for Children in the Digital World. – London School of Economics and Political Science, 2021;
16. Byrne J., Burton P. Children as Digital Citizens: Protecting Rights in the Digital Environment. – Pretoria: Centre for Justice and Crime Prevention, 2020;
17. Third A., Bellerose D., Dawkins U. Young and Online: Children's Perspectives on Digital Rights. – Western Sydney University, 2021;
18. Polat F. Children's Rights and Digital Technologies. – Springer International Publishing, 2022;
19. UNICEF. The State of the World's Children 2017: Children in a Digital World. New York: UNICEF, 2017;
20. UNICEF. Child Rights and the Digital Environment. New York: UNICEF, 2021;
21. UNICEF. Global Kids Online Research Synthesis. New York, 2022;
22. OECD. Children in the Digital Environment: Revised Typology of Risks. Paris: OECD Publishing, 2021;
23. OECD. How’s Life for Children in the Digital Age? Paris: OECD Publishing, 2023.